

Čechy nejsou v Čechách – aneb jiná historie na přelomu letopočtů

Úvodní informace

Tento příspěvek vychází z dřívějších poznatků, které byly shromážděny v rámci projektu NAKI – „**Zatopené kulturní a přírodní dědictví jižní Moravy**“ (únor 2013 – prosinec 2016, vedoucí úkolu: **RNDr. Hana Mlejnková, Ph.D.**). Zde jsme se věnovali rovněž problematice možného dopravního využití¹ řeky *Moravy* a *Dyje* až po *Mušov*, kterou je možné rozdělit na dvě historicky doložené, poměrně časově krátké, etapy, u kterých lze sledovat jen minimální vzájemné souvislosti.

V roce 2014 proběhlo **XXXII. mikulovské sympozium**. V příslušném sborníku byl publikován článek: Kult, Arnošt. Měl Tiberius Claudius Nero v plánu v rámci chystaného útoku směřovaného proti markomanskému králi Marobudovi v roce 6 n. l. využít k zajištění zásobování svých legií říční lodě na řece Moravě? In: „*Voda v dějinách Moravy*“: *Člověk a voda v dějinách: život – prostředí – technika – každodennost – rituály: XXXII. mikulovské sympozium, Mikulov, 22. 10. 2014*. Břeclav: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2015, s. 9–24. ISBN 978-80-86931-99-9.

Následně pak byla zpracována kapitola v knize: Kult, Arnošt, Plavba římských říčních lodí do Mušova. In: *Zatopené kulturní a přírodní dědictví jižní Moravy*. Vyd. 1. Praha: Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka, veřejná výzkumná instituce, 2016. s. 159–164. ISBN 978-80-87402-52-8.

V roce 2017 byl stejný autor požádán redakcí VTEI k sepsání článku: Kult, Arnošt, Předpokládaná plavba římských lodí z Carnunta do Mušova – I. Vodohospodářské technicko-ekonomické informace (VTEI), 2017, roč. 59, č. 6, s. 40–49. ISSN 0322-8916.

¹ V dnešní terminologii vojenské strategie by šlo nejen o logistické zabezpečení chystaného útoku, ale též o následné zajištění dlouhodobějšího zásobování vojenských (s ohledem na danou dobu) značně dislokovaných útvarů.

V tomto krátkém příspěvku si dovolíme ozřejmit situaci, která nastala v prostoru střední Evropy v době, kdy došlo k chystané a následně nedokončené římské vojenské akci (jejíž velení bylo císařem *Augustem* svěřeno *Tiberiovi Claudiovi Neronovi* a *Gaiovi Sentiovi Saturninovi*) **směřované proti germánskému vládci *Marobudovi* v roce 6 n. l.** Až v poměrně dosti značném časovém odstupu, po uvedené události, došlo (již bez jakýchkoliv pochybností) ke kontaktu římských vojsk s naším územím za tzv. *Markomanských válek*, které proběhly až v období vlády císaře *Marca Aurelia Antonina*². Myšlenku o možné návštěvě římských vojsk v *Mušově-Hradisku* již v roce 6 n. l. vyslovil jako první německý archeolog A. Gnirs v roce **1976**. Později následovala velmi podrobná analýza M. Báalka a O. Šedy³ publikovaná v roce **1998**. Autoři zde nastínili rovněž možnou hypotézu o pobytu římských vojsk v Mušově už v roce 6. n. l. (v rámci vojenské akce vedené *Tiberiem Claudiem Neronem* proti germánskému „králi“ *Marobudovi*⁴). Autoři předpokládali rovněž vybudování říčního přístavu v prostoru předpokládaného (dnes již neexistujícího⁵) ramene řeky *Jihlavy* (nedaleko od lokality *Mušov-Neurissen*). V následujícím textu se pokusíme k uvedené hypotéze uvést rovněž další podrobné informace.

² Lze říci, že převážně. V období císaře *Commoda* (též i jeho syna – což bylo s ohledem na předcházející nástupnický „systém“ poněkud neobvyklé) došlo ve velmi brzké době k uzavření míru mezi tzv. barbary a Římany. Markomanské války představovaly sérii válek, které proběhly v době vlády římského císaře Marka Aurelia **mezi lety 166 až 180**, kdy ze severu vpadly do římské říše početné kmeny Sarmatů, po nichž následovali germánští Markomani a Kvádové.

³ Bálek, M. a Šedo, O., 1998, s. 167–168.

⁴ Úmyslně jsme u označení hodnosti *Marobuda* uvedli uvozovky. O krále ve středověkém či raně novověkém pojetí jistě nešlo – byl spíše jen vojenským náčelníkem „širšího“ kmenového svazu. Obdobně tomu bylo např. i u *Arminia*.

⁵ Viz především Unger, J., 2015, s. 33. Autor provedl rekonstrukci vodní sítě na soutoku *Jihlavy*, *Svratky* a *Dyje* existující přibližně na počátku 15. století (obr. 1 /v příspěvku tohoto autora/).

Možný krátkodobý vojenský pobyt římských legií v roce 6. n. l. u Mušova – rozdílné současné i dřívější archeologicko-historické interpretace

O. Šedo ve svém dalším samostatném příspěvku⁶ vydaném v roce 2001 došel k názoru, že soubor objektů v lokalitě *Mušov-Neurissen* byl pravděpodobně římskými vojsky vybudován **již v roce 6 n. l.**⁷ S ohledem na možný pobyt římských vojsk – též i plavbu římských říčních lodí – přinejmenším tehdejším korytem dolního úseku řeky *Moravy* po soutok s *Dyjí* – by šlo o zcela zásadní informaci⁸.

⁶ Příspěvek věcně navazoval na dřívější článek Báalka, M. a Šedy, O., 1998 (viz poznámku č. 3).

⁷ Šedo, O., 2001, s. 44: „Zvláštní pozornost si vynucuje soubor objektů (stavba s apsidou, studna, val, brána, příkop, věže) přičítaných táboru *Mušov-Neurissen I*, který je autory záchranného výzkumu spojován s Tiberiovou výpravou z r. 6 (Bálek, Šedo, 1996). V případě, že bude akceptována uvedená interpretace, je možné v úrovni pracovní hypotézy nově vyhodnotit historické a archeologické prameny. Příslušný text *Velleia Patercula* (II 108–110) nevylučuje výklad, podle kterého došlo v *Mušově* v rámci výpravy k výstavbě (zimního) tábora určeného pro pobyt vojska v zimě 6/7. Šířka táborové cesty a odhadovaná velikost areálu by dovolovaly úvahy o tom, že tento tábor v rámci připravených plánů měl svými dimenzemi odpovídat nejvýznamnějším objektům vystavěným Římany na území na východ od *Rýna* a že v *Mušově* měla být konstituována základna římské moci na východním okraji zamýšlené provincie.“

⁸ S ohledem na téměř shodné časové vymezení je možné konstatovat, že se zcela jistě jednalo o plnou analogii k působení římských legií a pomocných sborů v povodí německé řeky *Lippe* (pravostranného přítoku *Rýna*) – podrobně viz především Bremer, E., 2001.

K této hypotéze však B. Komoróczy uvedl celou řadu argumentů, které možnost pobytu legií v blízkém okolí *Mušova*, v souvislosti s vojenskou akcí vedenou *Tiberiem Claudiem Neronem*, výrazně zpochybnily⁹.

⁹ Komoróczy, B., 2006, s. 191: „Závěrem bych chtěl navrhnout k diskusi odlišnou interpretaci a datování těch objektů v trati *Neurissen*, jejichž zveřejnění jsem ve výše uvedených řádcích kriticky připomínkoval. Vzhledem k povaze předložených dokumentací a nálezů tak mohu činit jen ve velmi omezeném rozsahu. Předpokládám, že detailnější vyhodnocení bude předmětem jiné studie, která musí nezbytně zahrnovat i s touto terasou organicky související ostatní partie *Hradiska u Mušova*. Na základě archeologických rozborů a dobového kontextu musím vyslovit přesvědčení, že **raně císařský tábor Mušov-Neurissen I v předložené podobě nikdy neexistoval**. S ohledem na výsledky dlouholetých systematických výzkumů na *Hradisku* a na *obrovské množství prospekci získaných nálezů se přikláním k variantě, že se zde podařilo objevit část rozsáhlého římského ležení z období markomanských válek. Fortifikace MN I a zřejmě i MN II, V a VI jsou součástí téhož opevnění, které obklopuje i vyšší partie *Hradiska*. Provincionalní analogie proti takovému datování nehovoří, hliněný val a příkop, brána a dřevěné věže jsou typické pro vojenskou architekturu 1. a 2. století po Kr. a jako takové je nelze interpretovat jinak než v souvislosti s přítomností většího vojenského kontingentu. Chronologické a interpretační určení budovy s apsidou je mírně problematizováno chybějícími podklady k její stratigrafii (především se to týká vazby na opevnění a užitím stavebních forem, majících své předlohy v civilní architektuře). *Terminus ante quem pro ni – ale i pro ostatní objekty na *Neurissenu* – jsou na více místech zjištěné stopy germánského osídlení z relativně-chronologického stupně C1 (Tejral 1986, 1999). Dosavadní poznatky o vývoji germánské společnosti ve starší době římské na našem území podle mého soudu neposkytují žádné důvody předpokládat, že by mohlo docházet k výstavbě takto koncipované římské budovy, ať už pro místní složku nebo pro římské civilisty...“. Autor své teze ještě upřesnil v později publikovaném německém příspěvku (Komoróczy, B., 2009, s. 537–550). Na závěr této poznámky je zapotřebí uvést i určitý „zpochybňující“ moment související s nálezem dvou časných spon typu *Aucissa* „v prostoru budovy a jejím bezprostředním okolí“ (jde o tzv. stavbu s apsidou – viz Droberjar, E., 2002, s. 196). Otázkou však zůstává, jak interpretovat výše uvedenou nepříliš přesnou lokalizaci.**

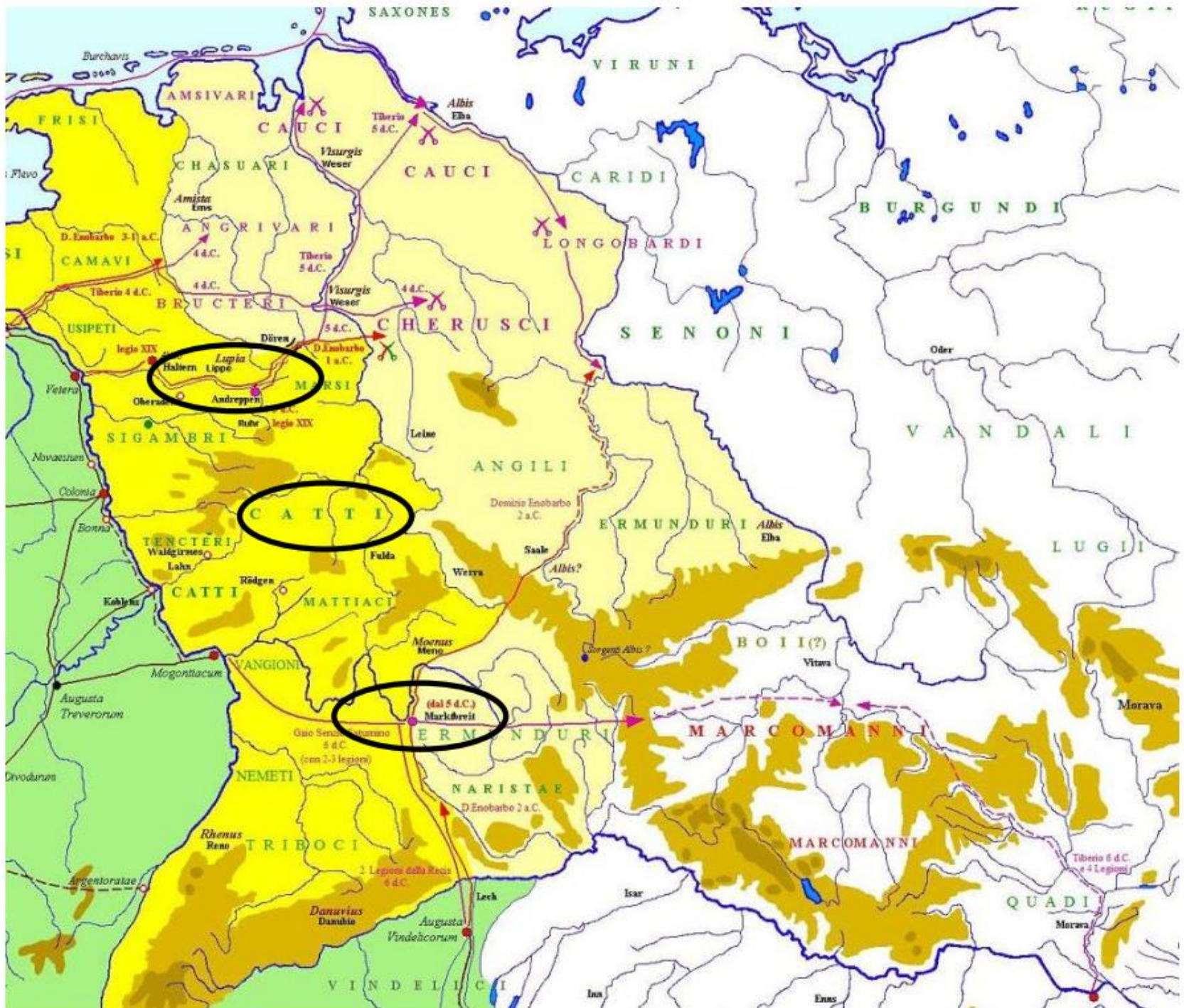
Ke zcela odlišným stanoviskům obou význačných brněnských archeologů si dovolíme uvést velmi stručnou zmínku o spíše netradičním pojetí (poněkud odlišném jak od dřívější, tak i částečně od současné existující české historické interpretace) dochovaných písemných pramenů *doby římské*, které vyslovil (především k uvedené plánované vojenské akci) **P. Kehne**¹⁰. Tento význačný německý archeolog a historik došel k názoru, že archeologická zjištění – mající možnou souvislost s událostmi v roce 6 n. l. (spíše jen s plánovanou /zřejmě i nerealizovanou/ římskou vojenskou akcí), lze poměrně velmi dobře porovnat s již novější interpretací existujících literárních pramenů¹¹. **S ohledem na podrobné analýzy, provedené uvedeným autorem, lze rovněž souhrnně konstatovat, že Tiberius stávající hranice České republiky pravděpodobně nepřekročil – do centra Čech se téměř zcela jistě nikdy nedostal.**

¹⁰ Kehne, P., Salačová, H. a Salač, V., 2006, s. 447–461.

¹¹ Tamtéž, s. 447: „...V konečném efektu by to znamenalo, že Tiberius a jeho exercitus Illyricus v podobě konkrétního vojenského tažení ještě úplně nedosáhl zamýšlených pozic v regionu Carnuntum – Bratislava a ani je nikdy neopustil za účelem ofenzivního vojenského výpadu proti Marobudovi. S největší pravděpodobností **nepřekročil ani Saturninus území v okolí Marktbreitu** – pokud vůbec ovšem tohoto opěrného bodu, připraveného předsunutou ženijní jednotkou, dosáhl. Fakt, že Řím kvůli panonsko-dalmatským válkám uzavřel s Marobudem velmi pravděpodobně mír formálním oficiálním způsobem *foedus pacis*, který ovšem Velleius vůbec nezmiňuje, po válce, kterou se dle předepsaného postupu nejprve oficiálně rozhodl provést (*decretum belli*) a poté ji právním způsobem (*bellum iustum*) i formálně vyhlásit (*indictio belli*), není v rozporu s naší interpretací stavu jako války bez boje.“

Na uvedená zjištění bezprostředně navázal **V. Salač**, který navíc vycházel z již výše uvedené interpretace publikované B. Komoróczy; k tomu pak rovněž doplnil další velmi pravděpodobnou historickou okolnost – a to, že římský tábor poblíž německého *Marktbreitu* nejen nebyl (v rámci chystané vojenské akce v roce 6 n. l.) vojensky využit, ale i též, že s ním, s největší pravděpodobností, nebylo ani plně strategicky počítáno¹². Ve stejném příspěvku též autor upozornil na tu skutečnost, že vojska *Sentia Saturnina* **nesměřovala** (tak jak je to běžně v řadě odborných článků a studií uváděno) **od Mogontiaca** (dnešního, historicky významného, německého města *Mohuč*) údolím *Mohanu* směrem na východ. Ne zcela dobře bývá většinou autorů totiž interpretována pasáž¹³ obsažená v nejpodrobnější dochované zprávě *Velleia Patercula*¹⁴.

¹² Salač, V., 2006, s. 480: „...*V případě tábora u Mušova dospívá B. Komoróczy (2006) novou interpretací publikovaných archeologických pramenů k závěru, že tento tábor je nutno datovat až do období markomanských válek. Dle autora tedy v době tažení vůbec neexistoval. Hodnocením historických událostí ve střední Evropě na počátku nového letopočtu dospívá k podobnému závěru i B. Steidel (2004) v případě opevnění u Marktbreitu. Tento badatel se domnívá, že tábor byl vybudován příliš velkoryse na to, aby byl určen pro jediné tažení. Je rovněž přesvědčen, že také nebylo důvodu jej po odvolaném tažení navždy opustit.*“

¹³ Původní latinský text je následující: „*Sentio Saturnino mandatum, ut per Cattos excisis continentibus Hercyniae silvis legiones Boiohaemum (id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est) duceret, ipse a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico merebat, ducere in Marcomannos orsus est.*“ Pokud možno doslovný překlad této *Velleiovy* pasáže by bylo možné formulovat následovně: „*Sentiovi Saturninovi bylo (předtím) uloženo, aby přes (území) Chattů (již dříve) prosekanými přilehlými (i souvislými) lesy Hercynie vedl legie (směrem) do Boiohaema (Bohemie, „Čech“) – tak se tato země, kde Marobud sídlil, jmenuje – on sám (tj. Tiberius) započal vést od Carnunta, místa Norického království, jež bylo nejbližší v daném směru (útoku – k Boiohaemu), proti Markomanům vojsko, které (v té době) sloužilo (za žold) v Ilýrii.*“ K uvedenému textu si dovolíme též připojit doplňující podrobnou poznámku. U vazby „*excisis continentibus... silvis*“ se evidentně nejedná o tzv. ablativ absolutní. Výše uvedená vazba je však součástí věty vedlejší – tzv. finální (účelové /viz v textu obsažená latinská spojka *ut/*). Věta řídicí je zjevně v tzv. vedlejším (minulém) čase – proto je přísudek věty finální (sloveso *ducere*) ve tvaru konjunktivu imperfekta. Dále pak je zapotřebí též poznamenat, že tvar *excisis* je ablativem plurálu od participia perfekta pasivního *excisus* – naopak u *continentibus* jde o participium přezentu aktiva.

Jde o zcela zásadní otázku, které se budeme ještě věnovat v souvislosti s analýzou možné lokalizace antického *Boiohaema*. Domníváme se, že k uvedené (pouze chystané) akci v roce 6 n. l. nejen nedošlo (plně v souladu s názorem P. Kehneho) – nýbrž, že i *Tiberiovo* a *Saturninovo* úsilí ani nemělo za cíl dobytí současného území *Čech* či *jižní Moravy* (rovněž i ne obsazení strategické pozice v lokalitě *Mušov-Neurissen*¹⁵).

Na závěr této dílčí části pojednáváného příspěvku je vhodné se ještě zmínit o dalším podnětném článku V. Salače, publikovaném v roce 2009. Autor zde prezentoval celkem čtyři možné varianty možného postupu římských legií, soustředěných v té době jak v oblasti *Dolního Rýna* (*Niederrhein*), tak středního toku *Dunaje* (pod *Vídni* v prostoru dnešního *Dolního Rakouska* /*Niederösterreich*/) proti vojskům *Marobudovým*.

¹⁴ Salač, V., 2006, s. 479: „Striktně vzato, rovněž předpoklad, že jedno vojsko směřovalo do Čech podél Mohanu a druhé přes jižní Moravu, není ničím jiným než moderní dedukcí historiků, o níž může pochybovat každý, kdo cestu od Rýna podél Mohanu a Ohře do Čech absolvoval. Domnívám se, že je přinejmenším stejně pravděpodobné, že se vojska měla spojit mimo Českou kotlinu, např. v Podunají, a společně do Čech vniknout některým z přirozených a v pravěku užívaných průsmyků (např. mezi Šumavou a Českým lesem, nebo po tzv. Zlaté stezce apod.) ... Stačí porovnat tradičně uváděný směr tažení vojsk Sentia Saturnina z Mohuče podél Mohanu směrem do Čech s lokalizací sídel germánských Chattů. Velleius Paterculus totiž jasně píše: ‚S. Saturninus dostal za úkol směřovat se svými legiemi do Čech přes území Chattů...‘. Tato zpráva se při rekonstrukci tažení podél Mohanu mnohdy opomíjí, neboť s ní příliš nekoresponduje.“

¹⁵ Odlišné pojetí lze nalézt např. v příspěvcích: Bálek, M. a Šedo, O., 1998, s. 159–184; Droberjar, E. a Sakař V., 2000, s. 21–42; Šedo, O., 2001, s. 93–106; Bouzek, J. a Musil, J., 2009, s. 75–79.

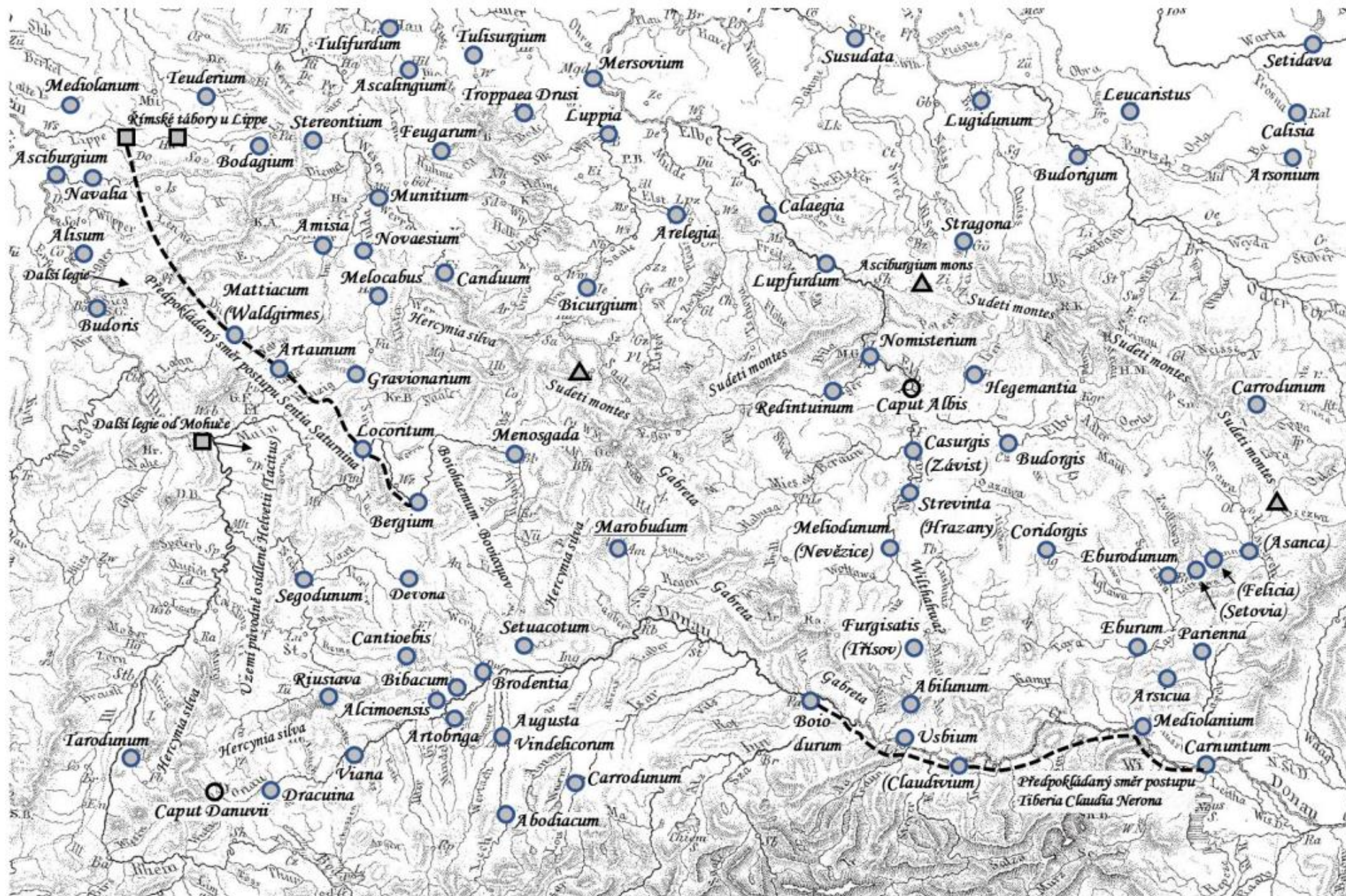
Na základě současných znalostí o rozsahu lesního pokryvu českých pohraničních hor v *době laténské a římské* lze dovodit, že v období na přelomu letopočtů by bylo současné *Chebsko* evidentně pro římské legie zcela „neprůchodné“ – proto tuto „variantu“ V. Salač zcela oprávněně vyloučil¹⁶. V rámci výčtu možných historických interpretací publikovaných uvedeným autorem si dovolíme uvést jen krátkou zmínku o jeho čtvrté variantě možného postupu římských legií – především proto, že se jeví jako nejlépe zdůvodněná. *Sentius Saturninus* nejspíše směřoval z oblasti povodí řeky *Lippe* směrem na *Marktbreit* – následně pak (asi) k *Ambergu*¹⁷. Naopak *Tiberius* zvolil cestu od východu na západ¹⁸ – podél *Dunaje* (nikoliv na sever podél dolního toku řeky *Moravy*). Snad i předpokládal (k vojenské akci evidentně nedošlo), že využije říční lodě¹⁹ k dopravě potřebných vojenských zásob proti proudu zmíněné evropské veleřeky.

¹⁶ Salač, V., 2009, s. 133: „Ausgehend von der Auswertung archäologischer und geografischer Situationen bin ich davon überzeugt, daß das Vorrücken von Saturninus' Heer nach Böhmen Main und Eger folgend praktisch ausgeschlossen werden kann.“ V. Salač již v dřívějších svých příspěvcích (např. Salač, V., 2006, s. 462–485) zcela jednoznačně vyvrátil běžně tradovanou variantu směru útoku vedeného podél řeky *Ohře* do úrodné (hustě osídlené) oblasti **dolního Poohří a Polabí**.

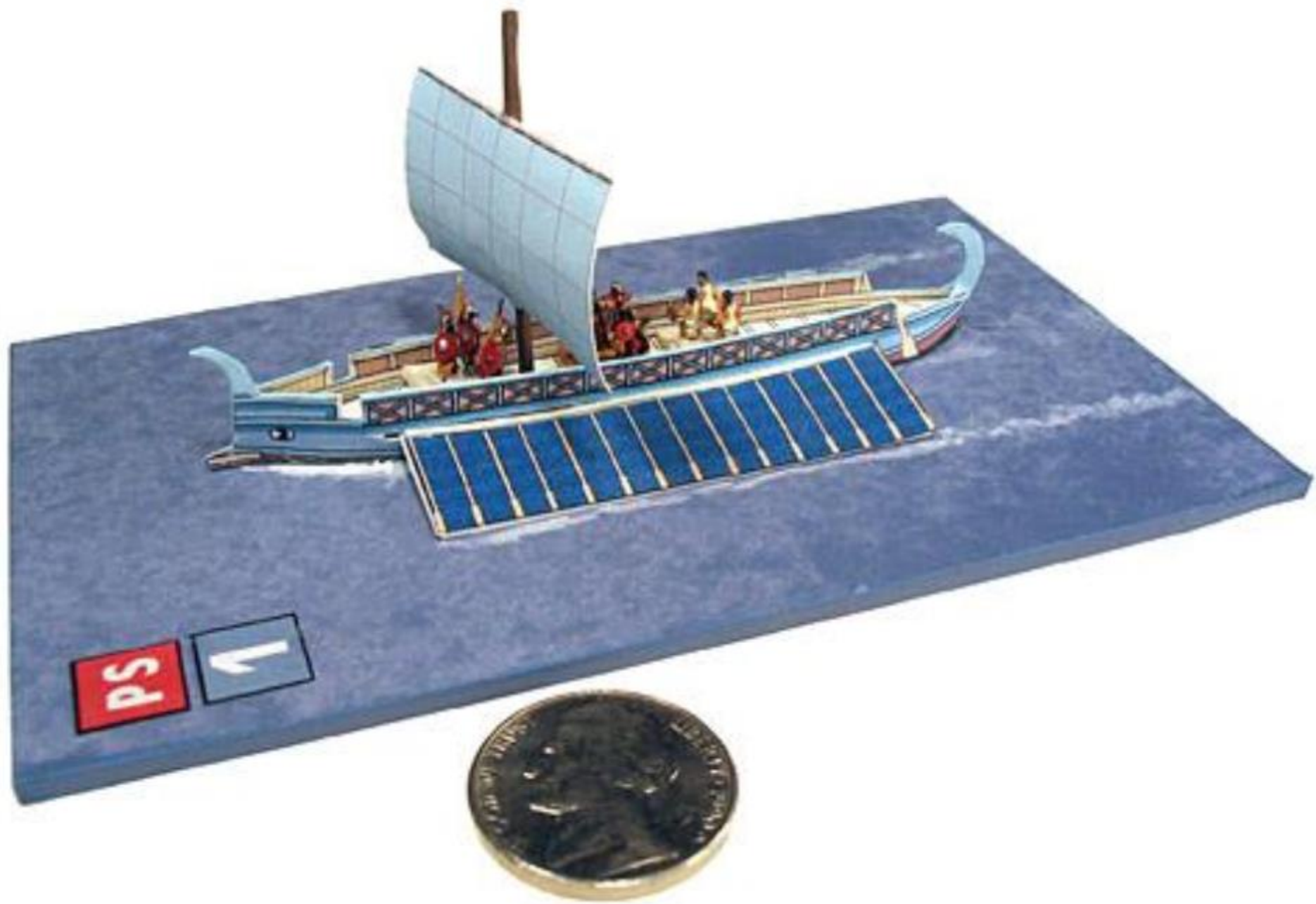
¹⁷ Této lokalitě se ještě budeme podrobně věnovat v souvislosti s geografickou interpretací tzv. *Ptolemaiovy mapy*.

¹⁸ Salač, V., 2009, s. 133: „...Wenn wir annehmen, daß Tiberius beabsichtigte, aus dem Süden nach Böhmen zu kommen und lassen wir sein Heer von Carnuntum aus in Richtung Westen in den Raum **Linz-Regensburg** marschieren und vermuten wir, daß auch Saturninus **in denselben Raum zielte** (Abb. 11:D), scheinen viele Probleme gelöst zu sein. Besonders dann, wenn wir eine Vereinigung beider Heere im weiteren Umkreis von Regensburg annehmen. Zunächst teilt sich die Entfernung zwischen dem Ort des Zusammentreffens der Heere und deren Ausgangspunkte in mehr vergleichbare Abschnitte und vor allem würden die beiden Heere entgegen kommen, was die Kommunikation und gegenseitige Koordinierung deutlich vereinfachen würde – wie auch die Verbindung mit der Zentralmacht in Rom. Die Heere würden auf bekannten Kommunikationsrouten vorankommen und für den Vorstoß nach Böhmen einen natürlichsten und einfachsten Korridore durch die Chamer Senke nutzen.“

¹⁹ Pravděpodobně *liburnské dvojřadky*. Možná však spíše přizpůsobené jednořadky (Oberstimm).

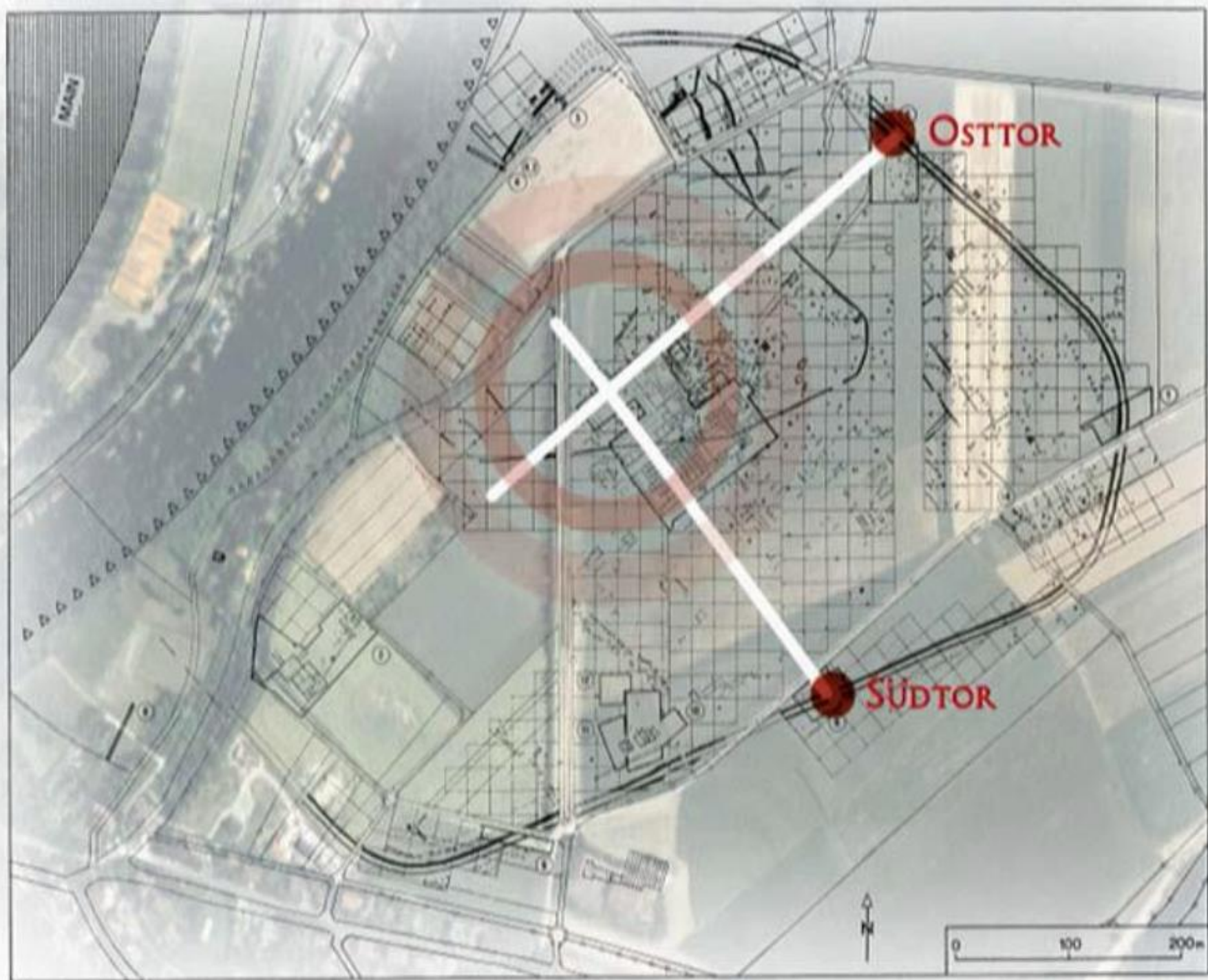

Zpracováno podle souřadnic z publikace: Kleineberg, Andreas et al. Germania und die Insel Thule: die Entschlüsselung von Ptolemaios' „Atlas der Oikumene“. Darmstadt, 2010. 131 s.

Modell Oberstimm 2

Sídla germánských, keltských, sarmatských a slovanských kmenů v době vzniku Tacitovy *Germanie* (konec 1. stol. po Kr.) (podle E. Fehrleho, 1944)

Další informace, které potvrzují, že k vojenskému pobytu římských legií v roce 6. n. l. v prostoru poblíž současného Mušova pravděpodobně vůbec nedošlo – geografické vymezení Hercynského lesa

Pro širší pochopení historické změny, která se odehrávala na území *Čech* a *Moravy* ke konci 1. stol. př. n. l. a na začátku 1. stol. n. l., je zapotřebí uvést rovněž kratší zmínku o předcházejícím *keltském osídlení* v prostoru *střední Evropy*. Otázkou (doposud ne zcela vyřešenou) zůstává, jaký geografický rozsah v období těsně před germánskou migrací (na základě poměrně detailní dochované zprávy *G. J. Caesara* – popisující tehdejší etnickou situaci ve *střední Evropě*) zaujímali *Bójové* a jaký pak *Volkové-Tektoságové*²⁰.

S ohledem na jeho poměrně podrobná zjištění je zapotřebí též velmi kriticky posuzovat dochovanou *Tacitovu* zmínku o tom, že *Markomani*, získali svá sídla „**vyhnáním**“ *Bójů*.

²⁰ Uvedené problematice se věnovala v nedávné době především úvodní kapitola publikace: Waldhauser, J., 2001. Tamtéž na s. 12 autor uvádí: „*Sídla (Volků)-Tektoságů připomínají psané prameny kdesi v hloubi Herkýnského lesa ve střední Evropě, dále zase v Karpatské kotlině a také na jižním pobřeží Francie, bývalé narbonnské Galie, a to v sousedství (Volků)-Arekomických. (Volkové)-Tektoságové zabrali území západně od nynějšího tureckého hlavního města Ankary a spolu s dalšími keltskými kmeny vytvořili po roce 278 př. n. l. Galatské.*“ Tamtéž, s. 13: „*Pokud lze centrální Evropu včetně Čech (snad s přilehlými okolními oblastmi) počítat za místa, z nichž v 5.–3. století vyšla expanze Keltů na jih a východ Evropy, mohli by Bójové být jménem nejstaršího kmene tohoto území. Naopak (Volkové)-Tektoságové, kteří svoje sídla v Herkýnském lese podle písemných zpráv zaujali, by mohli představovat imigrující proud. Směru těchto posunů kmene Bójů z Čech v 1. století př. n. l. by (s rezervou) nasvědčovaly archeologické prameny, zatímco žádná zpráva ani v nejmenším nenaznačuje, že by (Volkové)-Tektoságové ze sídel uvnitř Herkýnského lesa odešli. Naopak, Caesar je tu v polovině 1. století př. n. l. doslovně zmínil. Nezahrnovaly proto regiony s keltským osídlením ve (středozápadních) Čechách, situované do nejbližší blízkosti nekeltského (germánského) osídlení střední Evropy – z čehož bývá odvozováno jejich ‚druhé‘ právě z germánských jazyků vzniklé pojmenování Volkové –, tektoságská sídla? Sídla (Volků)-Tektoságů jako příslušníků kmenového společenství Bójů? Nejspíše ano.*“

Tuto krátkou (ne zcela jednoznačnou) informaci uvedeného římského historika je nezbytné (s nejvyšší „opatrností“) přiměřeně interpretovat – též s ohledem na tu okolnost, že příslušnou lokalizaci bójského osídlení (včetně možných v čase probíhajících změn) v průběhu 1. stol. př. n. l. je poměrně obtížné (při stávajících, mnohdy rozdílných, stanoviscích některých historiků a archeologů) zcela jednoznačně definovat²¹.

²¹ Waldhauser, J., 2001, s. 13: „*Pokud mluvili antičtí spisovatelé o Boiohaemu, doslova zemi Bójů, o území, kde sídlili příslušníci tohoto keltského kmene mohli mít na mysli: 1. Prostor alespoň zčásti v Čechách, s bójským osídlením především do přelomu 2./1. století př. n. l.; toto osídlení v několika málo desetiletích zesláblo, v některých regionech eventuálně zmizelo i dříve. 2. Prostor okolo soutoku Dunaje s Moravou na západě karpatské kotliny s bójským osídlením od prvních desetiletí 1. století př. n. l. a později snad až do zlomu starého a nového letopočtu, kdy archeologové již v Čechách nenacházejí žádné stopy hmotné kultury Keltů. 3. Území alespoň zčásti v Čechách a zároveň v Karpatské kotlině ve 2.–1. století př. n. l. jako prostory, které Bójové postupně osídlili. De facto by šlo o nepřiliš přesnou až zmatenou informaci. Zpráva Velleia Patercula (2, 109) z Římských dějin z počátku našeho letopočtu z doby před rokem 30 – tedy bohužel až z doby po definitivním zániku keltského osídlení – naznačuje směr, konkrétně východ až jihovýchod kterým leželo Boiohaemum z postavení pozorovatele na území germánského kmene Chattů v Hesensku: ‚Sentiovi Saturninovi bylo uloženo, aby územím Kattů, **prosekaje husté herkýnské lesy**, legie vedl do Boiohaema (tak se nazývala krajina, kterou Marobudus obýval), sám počal své vojsko, které konalo službu v Illyriku, vésti na Markomany z Karnunta, kteréžto místo v území norickém jest z této strany nejbližší.‘ Z této informace můžeme konkrétněji odvodit umístění Boiohaema na území v dlouhé zóně mezi dnešním **Würzburgem, Lincem, Vídní a Bratislavou**, od níž leží ve vzdálenosti pouhých 10 km právě římský tábor Karnuntum. Jak daleko na sever od Dunaje Boiohaemum leželo? Respektujeme-li doslova informaci o šířce Herkýnského lesa devíti denních pochodů od Dunaje (cca 50–270 km) a Kelty v 1. století př. n. l. v tomto pásu osídlených území, vyjde nám poloha Boiohaema do horního povodí Mohanu, do západních a jižních Čech minimálně až k linii Plzeň – Písek, dále do Mühlviertelu a na Moravské pole v Rakousku a jižní Moravu až k Brnu, a to včetně přiléhajícího jihozápadního Slovenska. Tato ‚aritmetická‘ úvaha nemá pochopitelně velkou váhu. Ještě patrněji vysvětluje poloha Boiohaema u soutoku Dunaje s Moravou ze slov Velleia Patercula (2, 109) o tom, jak je Římanům Marobudus nebezpečný, poněvadž má ‚na levé straně a před sebou Germánii, napravo Pannonii, v zádech sídel svých Noricum,‘ tj. zhruba dnešní Rakousko. Pokud by měl autor na mysli území dnešních Čech, napsal by nepochybně, že měl v zádech Rhaetii, tj. Bavorsko.“*

V souvislosti s pojednáváním (bohužel nelehce interpretovatelnou) historickou situací na přelomu letopočtů je především zapotřebí plně reflektovat písemně dochované poznatky antické geografie o *střední Evropě* (této problematice se již v první polovině 20. století věnoval převážně význačný brněnský archeolog a historik Emanuel Šimek²²). Jako nejstarší dochovaný záznam o středoevropském prostoru by asi bylo možné označit velmi krátkou zmínku²³ obsaženou v *Aristotelově* spisu pojednávajícím o tzv. *meteorologii*²⁴ – zde lze nalézt, byť jen velmi stručnou, informaci o tzv. „*Arkynských horách*“ (do určité míry geograficky totožnými s později známým vymezením *Hercynského lesa – hvozdů* či *doubravy*) – je zřejmé, že ve 4. stol. př. n. l. byly pojímány spíše jen jako velmi široký (též i dlouhý) pás pohoří, který se rozprostíral od *Rýna* až po území dnešní *Ukrajiny*.

Jako neopominutelný (téměř o 300 let pozdější) dochovaný písemný pramen je zapotřebí rovněž zmínit krátký úryvek obsažený v Caesarových *Zápiscích o válce galské* (*Commentarii de bello Gallico*). Níže uvedeme pouze kratší část ze 24. kapitoly šesté knihy, která charakterizuje jednak *Galy*, jednak *Germány* – jak v popisované době, tak i dřívější minulosti. Kromě nich je rovněž jmenován keltský kmen *Volků-Tektoságů*.

²² Nejprve je zapotřebí zmínit monografii: Šimek, E., 1934. Dále pak 1. díl jeho rozsáhlého souboru o Germánii: Šimek, E., 1930. Ještě před druhou světovou válkou následoval 2. díl: Šimek, E., 1935 – bezprostředně po ní pak vyšlo další pokračování: Šimek, E., 1949. Posledním vydaným dílem pak byl: Šimek, E., 1953.

²³ Pokud možno doslovný český překlad by mohl být následující: „...*Dunaj (Istros, Ister) [protéká] celou Evropou (přes celou Evropu) do Černého (Euxeinského, Euchinského) moře. Z ostatních řek [tj. ještě dalších evropských /kromě jmenovaného Dunaje a jeho povodí/] většina [teče] z Hercynských (Arkynských) hor [později označovaných jako Hercynský les] k severu (směrem na sever).*“

²⁴ Ve 4. století př. n. l. se pod pojmem *meteora* rozuměly „*všechny věci ve vzduchu (věci nadzemské – či nadpozemské)*“.

„[6, 24] *Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrisque inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc quod in eadem inopia, egestate, patientia[que²⁵] [in²⁶] qua Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur; Gallis²⁷ autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur, paulatim adsuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.*

²⁵ Souřadící částice „-que“ se v této větě zcela jistě nemohla vyskytovat. Doplnili jsme ji pouze pro „školní“ přehlednost. Jedná se zde o tzv. *asyndeton* (původ z řeckého *asyndetos* /nespoutaný/) stylistickou „figuru“ (u *Caesara* mj. dosti častou /viz např. i „notoricky známé“ „*veni, vidi, vici*“/), která je založena na hromadění slov za sebou – bez použití spojek. Dovolíme si v daném případě nesouhlasit s názorem Bartoňkové, D. a Radové, I., 2010, s. 21–24.

²⁶ Vložili jsme pouze pro lepší pochopení – viz též předešlá poznámka.

²⁷ Něco jiného je „*Galie* v širším slova smyslu“ (mj. např. *Caesar*, G. I., 2009, s. 25), něco jiného *Galové* (nepatřili mezi ně ani *Belgové* /kteří byli součástí „*Galie* v širším slova smyslu“/). Z uvedeného důvodu je zřejmé, že *Volkové-Tektoságové* (zcela jistě neobývající „*Caesarovu Galii*“) není možné přiřadit k „vlastním“ *Galům*. **Pokud jde o souborný název *Keltové* – tam je zapotřebí zdůraznit, že jde o označení řecké.** Teprve po uvědomění si výše uvedených souvislostí je možné přistoupit (zcela exaktně a „oproštěně“) k překladu uvedené (poněkud komplikované a dlouhé) *Caesarovy* větné periody. Pro ozřejmění výše uvedeného komentáře si na závěr této poznámky dovolíme ocitovat též úvodní větu z jeho díla *Commentarii de bello Gallico*: „*Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur...* [*Galie se jako celek dělí na tři části. Jednu z nich obývají Belgové, druhou Akvitánové (Akvitánci), třetí pak (ty /kmeny/), jež se samy ve svém (vlastním) jazyce nazývají Keltové – v našem pak jsou nazýváni Galy...*]“.

[Dříve též bývala doba, ve které Galové Germány předčili svou statečností – dokonce je válečně napadali z důvodu přelidnění a nedostatku území – posílali též za Rýn osadníky. Tak tedy ty (kraje), jež jsou z germánských území v blízkosti Hercynského lesa nejúrodnější, lesa, který byl Erastothenoví a i některým (dalším) Řekům znám z ústního podání – a který já též poznávám jen z jejich spisů, ve kterých jej tito (zeměpisce) nazývali ‚Orkynským‘ – Volkové-Tektoságové obsadili a (trvale) se tam usídlili. – Tento kmen se až do současnosti zdržuje ve svých sídlech – též je proslulý jak dokonalou spravedlností, tak výjimečnou válečnou slávou. Nyní (až do tehdejší doby) setrvávají ve stejné nouzi, chudobě a strídmosti (odříkání), ve které setrvávají (též) Germáni – stejně se i živí a odívají. Naopak Galům blízkost provincií a známost zámořského zboží dopřává mnoho věcí k (většímu) blahobytu jakož i k (rozličným) požitkům – ponenáhlu si (Galové) zvykli na porážky – byli (Germány) v mnoha bitvách poraženi, a tak se oni samotní (Galové) zcela jistě s (Volků-Tektoságy) co do statečnosti nemohou srovnávat.]“

Náš výše uvedený překlad, je poněkud odlišný od běžné interpretace tohoto, velmi známého, textu (nejen české – též i německé) – příslušné naše podrobné zdůvodnění pak uvádíme v níže uvedených poznámkách. Z Caesarovy zprávy je zřejmé, že v blízkosti *Hercynského lesa* („*hvozdu*“) se nacházela sídla keltských *Volků-Tektoságů*. Dle Waldhausera²⁸ šlo o území současných Čech (spíše jen na sever od Prahy). Tento kmen zde zřejmě dokázal odolávat vojenskému náporu *Germánů* přibližně až do desetiletí 40–30 př. n. l. V té době, kdy *Caesar* své dílo psal²⁹, převážná část uvedené „větve“ *Keltů*³⁰ (na základě archeologických zjištění) na našem území stále setrvala – lze oprávněně konstatovat, že zmíněný písemný pramen tohoto významného římského vojevůdce je (rovněž díky již existujícím archeologickým i historickým zjištěním) **plně věrohodný**.

²⁸ Viz již uvedenou poznámku č. 20. Mj. zcela správný Waldhauserův názor potvrdil i výše provedený detailní rozbor Caesarovy větné periody (bohužel ve většině případů nevhodně překládané). S lokalizací *Volků-Tektoságů* též souvisí přetrvávající (svým způsobem „zjednodušený“) názor o sídlech keltských *Bójů* ve 2. pol. 1. stol. př. n. l.

²⁹ Zřejmě bezprostředně po roce 53 př. n. l. (který *kniha šestá* popisuje) – možná již v zimě téhož roku.

³⁰ Ne však *Galů* v „Caesarově pojetí“.

S ohledem na nezbytné (pokud možno v co nejširších souvislostech pojímané) komplexní objasnění všech souvislostí v rámci popisovaného středoevropského prostoru nelze opominout dochované písemné záznamy řeckého geografa *Strabóna* – kterého můžeme též, do určité míry, označit za současníka³¹ *Velleia Patercula*. Neocenitelným zdrojem informací je jeho sedmnáctisvazková *Geografika*³². Čtenáře nejprve seznámíme s vybraným krátkým úryvkem z jeho sedmé knihy:

„[7, 1, 5] ὁ δὲ Ἑρκύνιος δρυμὸς πυκνότερος τέ ἐστι καὶ μεγαλόδενδρος ἐν χωρίοις ἐρυμνοῖς **κύκλον** περιλαμβάνων μέγαν, ἐν μέσῳ δὲ ἴδρυται **χώρα** καλῶς οἰκεῖσθαι δυναμένη, περὶ ἧς εἰρήκαμεν. ἔστι δὲ πλησίον αὐτῆς ἢ τε τοῦ Ἰστρου πηγή καὶ ἢ τοῦ Πήνου καὶ ἢ μεταξὺ ἀμφοῖν λίμνη καὶ τὰ ἔλη τὰ ἐκ τοῦ Πήνου διαχεόμενα³³. [*Hercynská doubrava, která je značně hustá – a k tomu též plná ohromných stromů, se nachází na územích přirozeně neprostupných. Svírá velký kruh, v jehož středu je též umístěna krajina, o které jsme se již (výše) zmínili, (jež je) k osídlení poměrně dosti vhodná. V sousedství této (doubravy) je jak pramen Dunaje, tak i Rýna – též i mezi oběma (prameny) se nachází jednak jezero (Bodamské), jednak i močály zaplněné rozlévající se (vodou) z Rýna.*]“

³¹ *Velleius Paterculus* se pravděpodobně narodil v roce 19. př. n. l. a umřel v roce 31 n. l. *Strabón* se dožil delšího věku – uvádí se rozmezí 64 př. n. l. až 19 (či 24) n. l. Nicméně obojí popis tzv. *Hercynského lesa* vznikl přibližně ve stejné době.

³² Toto dílo mělo sloužit jako praktická příručka pro římské vojevůdce, provinciální úředníky i obchodníky. První dva svazky mají spíše jen teoretický charakter. Krátce je zde pojednána historie geografie – a to již od *Homéra*. Následuje výklad o zemském povrchu a o rozměrech Země. Zbývajících 15 knih obsahuje popisy jednotlivých zemí a oblastí.

³³ Pokud možno doslovný český překlad by mohl být následující: „[A tak] *Hercynská doubrava (dubový les), která je značně hustá – a k tomu též plná ohromných stromů, se nachází na územích přirozeně neprostupných. Svírá velký kruh (kruhové území), v jehož středu je též umístěna (nachází se) krajina (země), o které jsme se již [výše] zmínili, [jež je] k osídlení poměrně dosti vhodná. [Též] blízko (v sousedství) této [doubravy] je jak pramen Dunaje, tak i Rýna – též i mezi oběma [prameny] se nachází jednak jezero [Bodamské], jednak i močály zaplněné rozlévající se [vodou] z [řeky] Rýna.*“

Důležitou je především ta informace, že v sousedství tohoto *Hercynského lesa (doubravy)* se **nacházel jak pramen *Dunaje***³⁴, tak i ***Rýna***³⁵. Zdánlivá podobnost, která (bohužel) téměř všechny dřívější historiky jednoznačně „napadla“ – a to, že jde o území dnešních *Čech* (samozřejmě též „kruhovitě“ obklopené neprostupným lesem³⁶), **je bohužel nesprávná**³⁷. *Strabón* nám zanechal (v téže knize) ještě následující svědectví:

³⁴ V antice byly prameny uvedené veleřeky lokalizovány u města *Donaueschingen* – kde se též nachází silný minerální pramen, který vyvěrá do řeky (nejde však o její pravý hydrologický počátek). Římští vojáci se nedostali skrz hustý les – a tak toto místo označili za pramen *Dunaje*. Proto i dnes má řeka své jméno až od tohoto města (zde je též dokonce zřídlo obezděné jako její symbolický pramen). Dle dnešní geografické uzance má tak *Dunaj* svůj počátek až pod soutokem říček *Breg* a *Brigach* (v nadmořské výšce 672 m). Více vodný a delší je *Breg* – jeho pramen je sice v mapách označován jako *Bregquelle* (obecně je však chápán spíše jako *Donauquelle*) – ten se nachází pouhých 100 m od hlavního evropského rozvodí mezi *Dunajem* a *Rýnem* (v nadmořské výšce 1 078 m).

³⁵ Kde přesně tento pramen *Strabón* lokalizoval je obtížné ověřit. V současnosti je za počátek označován soutok vodotečí *Vorderrhein (Přední Rýn)* a *Hinterrhein (Zadní Rýn)* nacházející se poblíž švýcarského města *Reichenau* (v kantonu *Graubünden*).

³⁶ Při pohledu na fyzickou mapu (horopisné a vodopisné údaje) *Spolkové republiky Německo* je možné si povšimnout též jakéhosi „kruhu“, který je tvořen následujícími pohořími: *Schwäbische Alb, Fränkische Alb, Frankenwald, Thüringer Wald, Rhön, Spessart, Odenwald* a *Schwarzwald*. Uprostřed tohoto „kruhu“ se pak nachází město *Würzburg*. Jde tedy zjevně o oblast *horního a středního Pomohání*.

³⁷ Na jakékoliv internetově dostupné digitalizované mapě lze ověřit, že např. nejbližší česká lokalita – *Rozvadov* je od města *Donaueschingen* značně vzdálena (vzdušnou čarou 354 km) – naopak nejvyšší vrchol *Švábských Alp* – *Lemberg* (1 015 m n. m.) se nachází ve zcela bezprostřední blízkosti (pouhých 30 km).

„...ἔστι δὲ καὶ ἄλλη ὕλη μεγάλη Γαβρήτα³⁸ ἐπὶ τάδε τῶν Σοήβων, ἐπέκεινα δ' ὁ Ἐρκύνιος δρυμός: ἔχεται δὲ κακεῖνος ὑπ' αὐτῶν³⁹. [*Existuje též i jiný velký les Gabréta, u (sídel) Svěbů – na protilehlé straně se pak nachází Hercynská doubrava – i ona je (také) Svěby osídlena*].“

Na základě výše uvedeného úryvku lze bez jakýchkoliv pochybností konstatovat, že nelze geograficky dovést jakoukoliv jinou možnou variantu než tu, že „proti“ *Gabrétě* (*Šumavě* – v širším pojetí asi i *Českému lesu a Novohradským horám*) se (dle *Strabóna* směrem na západ) nacházelo pohoří v současnosti nazývané *Fränkische Alb*⁴⁰ (*Franská Alba* / „*Alpy*“ / či *Franská Jura*). Z citované části je tedy zřejmé, že „*Strabónův*“ ***Hercynský les (doubrava) vytvářel „okrouhlou“ (poměrně širokou) lesní hranici, uvnitř které se nalézalo horní a střední Pomohání – nikoliv současné Čechy***⁴¹ (rovněž ne „mnohem pozdější“ *Kosmovy* raně středověké – *přemyslovské*).

³⁸ Přes všechny nejasnosti, které existují při interpretaci antických geografických pramenů, lze jednoznačně konstatovat, že existuje jeden „zcela pevný bod“. Tím je označení *Gabréta*. Bez ohledu na „širší“ či „užší“ pojetí vždy platí, že součástí *Gabréty* byla bezpochyby celá dnešní *Šumava (Böhmerwald)*. Etymologicky souvisí se staroskotským (gaelským) *gobhar* (v galštině *gabro*, v irštině *gabhar*, ve velštině *gafr*, v cornwallštině pak *gauar* – viz Macbain, A., 1911, s 200). V latině tomu odpovídá *caper* (*koza*) – šlo však o *kozorožce horského* či *alpského (Capra ibex)*. Lze tedy o dnešní *Šumavě* (v širším smyslu – viz výše) hovořit jako o keltském „*lese kozorožců*“ (viz též Holder, A., 1896, díl I., s. 1 510–1 511). Pro zajímavost lze i uvést, že v proto-germánštině byl používán pro *kozou* výraz *gait* (Kroonen, G., 2013, s. 163 /viz i např. v současnosti platné označení *goat*/).

³⁹ Pokud možno doslovný český překlad by mohl být následující: „*Existuje též i jiný velký les Gabréta – až k těm [místům, sídlům] Svěbů (kde žijí Svěbové); na protilehlé straně se pak [nachází] Hercynská doubrava (dubový les) – i ona je také jimi [Svěby] obsazena (osídlena)*.“

⁴⁰ Viz výše poznámku č. 36.

⁴¹ Viz především: Šimek, E., 1930; Šimek, E. 1935; Šimek, E., 1949; Šimek, E., 1953.

Lze tak konstatovat, že proti *Caesarovi* a *Aristotelovi* vymezil *Strabón* uvedený les (doubравu) v mnohem menším rozsahu.

Určitým problémem, který může nastat, při snaze o pokud možno co nejděpodobnější historickou interpretaci dochovaných písemných pramenů, je i ta okolnost, že uvedený les lze následně podle pojetí pozdější⁴² zprávy podané *Tacitem*⁴³ pojímat **již jen ve značně omezeném rozsahu**:

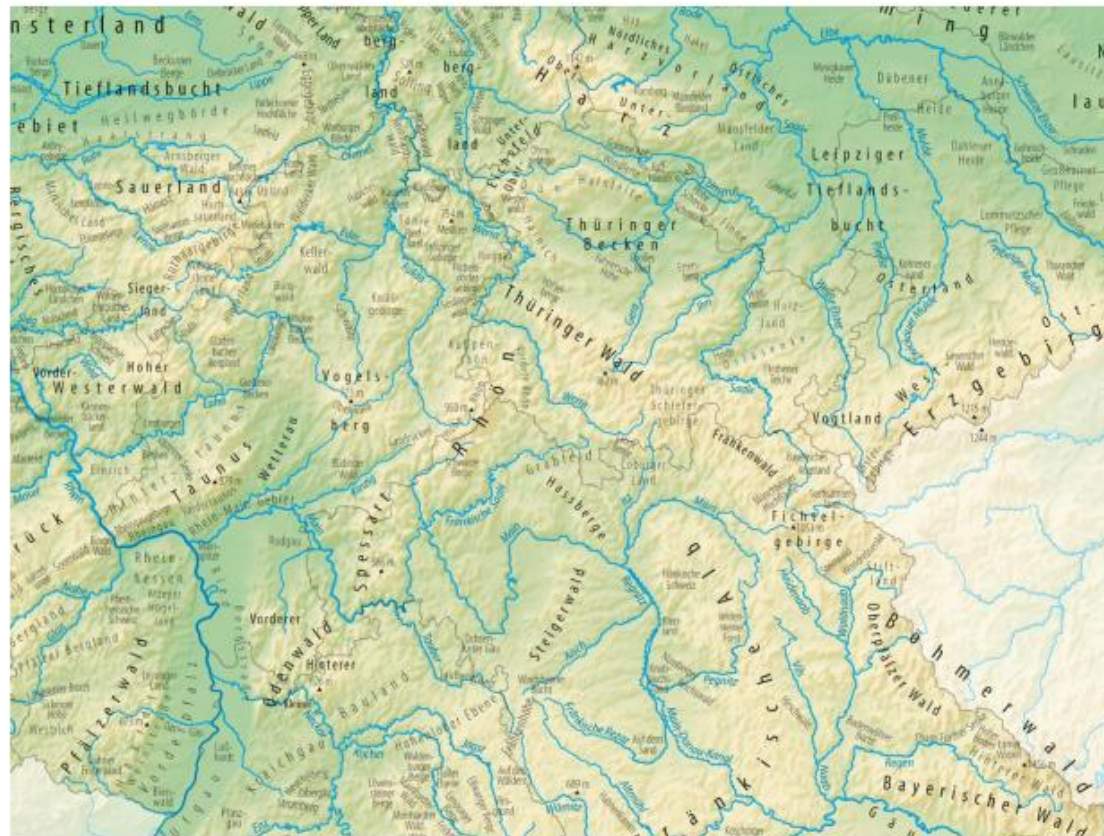
„...*Igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere (tenuerunt). Manet adhuc Boihaemi nomen sign(ific)atque loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus*⁴⁴. [...*A tak mezi Hercynským lesem a řekami Rýnem a Mohanem byli (dříve) usazeni Helvetiové, ve vzdálenějších (krajích – ve směru od Galie) Bójové – oba kmeny jsou galské. Doposud se dochoval název Boiohaemum a označuje dávnou minulost tohoto místa – třebaže již obyvatelé byli vystřídáni (Germány).*.]“

⁴² *Germánie* (též i *Magna Germania /Velká Germánie/*) bylo ve starověku územím existujícím východně od *Rýna* (obývané především *germánskými kmeny /se zbytkem Keltů/*). *Tacitus* jej popsal v uvedeném spise, který byl pravděpodobně vydán až v roce 98 n. l. – tedy o přibližně 90 let později, než *Strabón* zpracoval sedmou knihu svého sedmnáctisvazkového spisu *Geografika* (*Γεωγραφικά*).

⁴³ Jde o jeho vynikající spis označený názvem *Germánie (Germania)*. Můžeme též zmínit jeho český překlad obsažený v publikaci: Tacitus, 1976. Kratší úryvky je možné nalézt také u Bartoňkové, D. a Radové, I., 2010. Citujeme pouze část (druhou polovinu) z 28. kapitoly.

⁴⁴ Pokud možno doslovný český překlad bychom mohli formulovat asi takto: „...*A tak mezi Hercynským lesem a řekami Rýnem a Mohanem (dříve) byli usazeni Helvetiové, ve vzdálenějších [krajích – ve směru od Galie] Bójové – oba kmeny („národy“)* jsou galské. Doposud (do dnešní doby) se dochoval název *Boiohaemum* a označuje dávnou minulost tohoto místa – třebaže již obyvatelé byli vystřídáni (jsou zde jiní – tj. *Germáni*).“

Pro správné pochopení výše uvedeného vymezení je nezbytné provést rovněž odpovídající interpretaci orografických a hydrografických poměrů v oblasti dnešního povodí *Mohanu*. Při pohledu na fyzickou mapu dnešní *Spolkové republiky Německo* je možné si povšimnout „jakéhosi“ (nepravidelného) „trojúhelníku“. Jeho západní stranu tvoří řeka *Rýn*, severní jeho pravostranný přítok *Mohan* – jižní pak ***Schwarzwald (Černý les)*** a ***Schwäbische Alb*** (též *Schwabenalb* – *Švábská Alba* / „*Alpy*“ / či *Švábská Jura*). Kam až sahalo (původní – před germánskou expanzí) území *Helvetiů* je dnes obtížné zrekonstruovat – jisté však je, že za nimi bezprostředně (v té době) „následovali“ *Bójové*. Pro nás je především důležitá lokalizace *Hercynského lesa* odpovídající pojetí Tacitovy *Germánie*. Je zřejmé, že šlo o horský pás nacházející se severně od *Dunaje* – jednoznačně jen o pohoří ***Schwarzwald*** a ***Schwäbische Alb***. Souhrnně je možné konstatovat, že se jednalo nejen o menší vymezení v porovnání s *Aristotelem* či *Caesarem* – ale též i s ohledem na Strabónův spis *Geografika*.

Zcela na závěr této dílčí části příspěvku se zmíníme o *Hercynském lese* v pojetí význačného antického geografa *Klaudia Ptolemaia* – zde si můžeme povšimnout (proti již výše popsaným písemným zmínkám dřívějších autorů) opět zcela odlišně pojímaný rozsah jeho prostorového vymezení:

„...καὶ ἔτι τὰ καλούμενα Σούδητα ὄρη, ὧν τὰ ἄκρα ἐπέχει μοίρας λδ´ ν´ καὶ μ´ ν´ ὑφ´ ἧ ἔστιν ἡ Γαβρήτα Ὑλη· ὧν μεταξὺ καὶ τῶν Σαρματικῶν ὀρέων ἔστιν ὁ Ὀρκύνιος Δρυμός. [...Dále pak se nacházejí hory nazývané Sudetské, jejichž krajní body mají (souřadnice) 34° a 50° a 40° a 50°. Pod nimi (Sudetami) je les Gabréta – mezi nimi a horami Sarmatskými (Karpaty) se nachází Hercynská doubrava.]“

Pokud bychom chtěli uvedenou Ptolemaiovu *doubravu* lokalizovat, vymezili bychom ji sice jako širší orografický soubor – **avšak nalézající se výhradně jen na území dnešní České republiky**⁴⁵. Z výše uvedených citací děl antických autorů je tedy evidentně zřejmé, že v různých časových úrovních (1. stol. př. n. l. a 1. a 2. stol. n. l.) byl *Hercynský les (doubrava)* pojímán poměrně odlišným způsobem (u českých historiků se bohužel „vžilo“ na čase zcela nezávislé „statické“, geograficky „pevně“ vymezené, pojetí – nereflektující výrazně rozdílné zprávy obsažené v dochovaných písemných pramenech příslušných (již zde výše uvedených) antických autorů).

⁴⁵ Šlo nejspíše o: *Slavkovský les, Doupovské hory, Plzeňskou pahorkatinu, Brdy, Středočeskou pahorkatinu, Českomoravskou vrchovinu, Železné hory a Dražanskou vrchovinu.*

Výsledná interpretace zprávy Velleia Patercula o římské vojenské akci v roce 6. n. l. na základě jak dostupných pramenů, tak i současných historických a geografických poznatků

Podle římského historika *Velleia Patercula* „v Germanii už nebyl žádný kmen, který by Římané ještě měli porazit, kromě Markomanů, kteří se na popud svého vůdce Marobudua zdvihli ze svých sídel a uchýlivše se hlouběji do vnitrozemí obývali roviny obklopené Hercynským lesem.“ Dále pak se od téhož autora dovídáme, že uvedený germánský vůdce – *Marobud*, chtěl vybudovat pevnou říši s „královskou“ vládou, spíše mimo bezprostřední dosah římských legií – v jak dalekém územním prostoru však bohužel nelze z dochované zprávy jednoznačně stanovit. Běžná historická interpretace lokalizuje hlavní sídlo *Marobuda* do poměrně vzdáleného prostoru dnešních *Čech*. Tak tomu však být nemohlo – nelze totiž (k dané době – tj. k přelomu letopočtů) vymezovat *Hercynský les (doubравu)* „širším“ způsobem – odpovídajícím zprávě *Aristotelově* či *Caesarově*. Popisované době odpovídal rozsah zaznamenaný *Strabónem* (tedy nejen výše uvedený, dřívější – ani též pozdější, *Tacitův*; zmíněné vymezení *Ptolemaiovo* pak bylo opět odlišné).

Na výstižnou poznámku známého českého archeologa a historika V. Salače jsme již výše upozornili – **jde na jedné straně o běžně uváděný směr tažení vojsk *Gaia Sentia Saturnina* z *Mohuče* podél *Mohanu* směrem do *Čech*, na straně druhé pak o zcela odlišnou lokalizaci sídel germánských *Chattů*. Ti zcela jednoznačně obývali území nacházející na sever od *středního Pomohání*. Nelze opominout zcela nedávné události předešlého roku 5 n. l. – v té době se totiž *Tiberius* nacházel především v prostoru povodí řeky *Lippe*, kde (před svým odchodem) zřídil (případně využil již vybudované) zimní tábory (neboť se v dané době dostal dokonce až ke břehům *Labe* – poté se vrátil zpět do příslušných vojenských základen⁴⁶).**

⁴⁶ Hypotéza, že *Sentius Saturninus* vyrazil od *Mohuče* by znamenala, že by musel nejdříve převést veškeré shromážděné a „zazimované“ legie (konec roku 5 n. l. a počátek roku 6. n. l.) z povodí řeky *Lippe* (starověké *Lupie*) po pravém rýnském břehu. Proto (zcela logicky) vedl legie jižním směrem od *Anreppen* – aby pak poblíž pohoří *Rhön* se s legiemi přemístil skrz „prosekaný“ *Hercynský les* (vytvářející jakýsi „kruh“).

Písemně zaznamenaná zpráva *Velleia Patercula* (podle které *Gaius Sentius Saturninus* míří zjevně ze severu /skrz *Hercynský les*/) se navíc též shoduje se *Strabónovými* záznamy. *Tiberius* (vedení legií nacházejících se v táborech u *Lippe* předtím plně přenechal *Saturninovi* /tj. těch, kterým v roce 5 n. l. ještě plně velel/) postupoval nejspíše jen údolím *Dunaje* od *Carnunta* – tj. nejkratší možnou cestou k dnešnímu *Řeznu* (k ústí řek *Regen* a *Naab* do *Dunaje*).

Směr tažení jak *Tiberia Claudia Nerona*, tak *Gaia Sentia Saturnina* je možné ještě upřesnit, pokud známe přesnou lokalizaci hlavního sídla „krále“ *Marobuda*. Do nedávné doby panovaly ohledně této otázky značné nejasnosti – teprve až v roce 2010 vyšla publikace, která zveřejnila výsledky velmi podrobného (matematicko-geograficko-historického) výzkumu realizovaného čtyřčlenným týmem *Berlínské univerzity* – v té je mj. uvedeno⁴⁷:

„105, *Marobudum* – bei *Amberg*.“

Z citované velmi obsáhlé studie vyplývá, že *Marobudum* se nalézalo mimo území *Čech* – severně od *Řezna* – přibližně v širším prostoru mezi současným *Rozvadovem* a *Norimberkem*. Uvedená lokalizace je i zcela v souladu s *Velleiovou* zprávou, že *Marobud* „svou rozpínavostí nenechával v klidu ani *Itálii*, vždyť vysoké alpské hřbety na jejích hranicích nebyly vzdáleny o mnoho víc než **200 000 dvojkroků**⁴⁸ od okraje jeho území.“

⁴⁷ Kleineberg, A., et al., 2010, s. 31.

⁴⁸ Šlo o 200 římských mil. Při přepočtu na současné jednotky je zapotřebí uvedenou hodnotu přenásobit konstantou 1,48 (pro zjednodušení lze 1,5). Tím se dostáváme ke vzdálenosti cca 300 km. Oněmi vysokými štíty a hranicí *Itálie* byl (obdobně jako je tomu v současnosti) *Brennerský průsmyk* (*Brennerpass* – latinsky též *Brennus Mons*). Při použití funkce měření vzdáleností existující u mapového portálu: www.mapy.cz se dozvíme, že nejkratší pěší trasa *Brenner–Amberg* činí 325 km, *Brenner–Regensburg* pak pouze 290 km. Pokud by *Marobudova říše* dosahovala až k *Dunaji* (což je zcela logické, neboť *Amberg* /tj. *Marobudum*/ se nachází nedaleko od této velké řeky), pak by se *Velleius* „zmýlil“ pouze o 10 km. Naopak, pokud by *Marobud* byl u *Prahy* (*oppidum Závist*), pak by se jednalo o vzdálenost 485 km – v takovém případě by se *Velleius* „zmýlil“ poměrně značně (o plných 185 km). S ohledem na tehdejší geografické znalosti jak římské, tak především řecké by šlo o velmi nepravděpodobnou „chybu“.

Na „podporu“ výše uvedené lokalizace si dovolíme uvést ještě pouze jeden velmi krátký úryvek z díla již zmiňovaného geografa *Klaudia Ptolemaia*:

„...ὕπὸ δὲ τὴν Γαβρήταν⁴⁹ Ὑλην· Μαρκομανοί, ὑφ' οὓς Σουδινοί... [...*Pod lesem Gabrérou (se nacházejí) Markomani, pod nimi Sudeinové...*].“ Tj. samozřejmě směrem na jih.

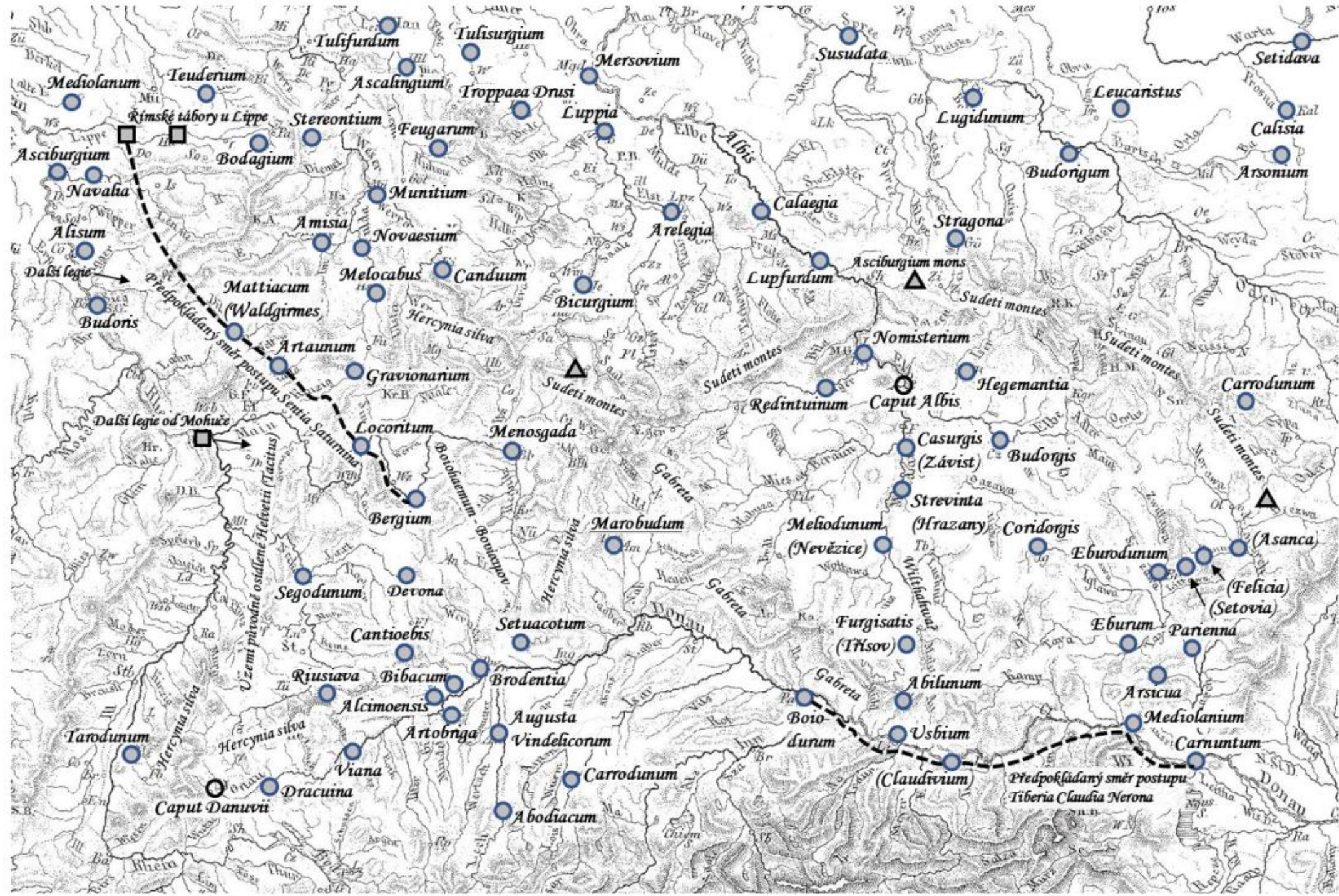
Přes veškeré (většinou spíše nesprávné) interpretace⁵⁰ uvedeného *Ptolemaiova* záznamu je zcela nezpochybnitelnou skutečností, že *Markomani* se nacházeli **směrem na jih od Šumavy – Českého lesa (mj. zde existovalo i výše zmíněné *Marobudum /u Ambergu/*)**. Do určité míry (zcela nezáměrně) je možné říci, že autor předkládaného příspěvku mj. i „přepisuje“ „*Dějiny českých zemí před vystoupením Slovanů*“⁵¹ – prvotním jeho záměrem bylo jen ověření hypotézy možné plavby římských říčních lodí v roce 6. n. l. po řece *Moravě* a po dolním úseku *Dyje* – z výše uvedených řádků je však zřejmé, že k ní vůbec nedošlo. Zcela ke konci této první části chystané třídílné řady (na základě provedené detailní geograficko-historické analýzy) tak můžeme konstatovat, že **interpretace B. Komoróczyho**, kterou jsme výše pouze stručně popsali, **je správná** – plně odpovídá (byť ne zcela jednoznačně a v existujících písemných pramenech jen spoře doložené) historické situaci, která nastala v dotčeném geografickém prostoru *střední Evropy* na přelomu letopočtů.

Zcela na závěr si dovolíme (opětovně) prezentovat mapu, ve které je zakreslena příslušná část středoevropského prostoru v 1. stol. n. l. spolu s pravděpodobným postupem římských vojsk k *Marobudu v roce 6 n. l.*

⁴⁹ Šlo o *Šumavu* (v širším pojetí též o *Český les* a *Novohradské hory*).

⁵⁰ Bohužel obsažené v zásadním díle, které též položilo základy ke zkoumání doby římské na našem území – (na svou dobu) mimořádné publikaci: Zeuss, J. K., 1837. Téměř všichni význační čeští historikové z uvedeného díla plně vycházeli. Výjimkou byl výrazně kritický (především z původních pramenů vycházející) E. Šimek.

⁵¹ Jde o „symbolický“ odkaz na doposud nejpodrobnější českou monografii pojednávající o uvedeném historickém období (Dobiáš, J., 1964).

Mediolanum Teuderum Ascalingum Troppaea Drusi Mersovium Susudata Setidava

Asciburgium Bodagium Stereontium Feugarum Luppia Lugidum Leucaristus Calisia Arsonium

Navatia Alisum Amisia Novaesium Arelegia Calaeia Stragona

Budoris Mattiacum Melocabus Canduum Bicurgium Lupfurdum Asciburgium mons

Artaunum Gravionarium Locorinum Menosgada Redintuinum Caput Albis Hegemantia Carrodunum

Bergium Marobudum Meliodunum (Nevězice) Strevinta Coridorgis Eburodunum (Asanca)

Segodunum Devona Cantioebis Setuacotum Furgisatis (Třsov) Eburum Parienna

Tarodunum Rjusiava Bibacum Brodentia Augustus Vindeliconum Boto durum Usbium Arscua Mediolanum

Caput Danuvii Dracuina Viana Carrodunum Abodiacum (Claudivium) Carnuntum

Římské tábory u Lippe
Dálší legie
Předpokladaný směr postupu

Dálší legie od Mohuče
Uzemi původně osídlené Helvetii (Tacitus)

Předpokladaný směr postupu
Tiberia Claudia Nerona

Doplňující komentář k uváděné mapě

Pro vlastní znázornění možného postupu římských legií v rámci vojenské akce směřované do prostoru sídla „krále“ (šlo spíše jen o náčelníka početného kmenového svazu *Svébů* /i dalších *Germánů*/) *Marobuda* byly též využity dochované historické a geografické prameny, které mají přímou souvislost s prostorem střední Evropy. Jde především o dochované dílo *Klaudia Ptolemaia* o názvu: „*Návod ke geografii*“ (*Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις*). V nejnovější době byla provedena velmi zdařilá geograficko-historická interpretace realizovaná pracovním týmem Berlínské univerzity (**Kleineberg, A., et al., 2010**) – především z ní jsme vycházeli. Provedli jsme dílčí korekce jen tam, kde lze předpokládat (s ohledem na archeologická zjištění) spíše odlišnou lokalizaci (např. u *Hrazan*, *Nevězic* a *Třísova* /pokud jde o *Nomisterium* – je též možné, že šlo spíše o nedaleké *Lovosice* než o *Litoměřice*/). Němečtí autoři při označování jednotlivých lokalit vycházeli z latinského překladu Ptolemaiova díla – pouze v několika málo případech jsme si dovolili provést příslušné jazykové korekce (např. u lokalit: *Mersovium*, *Setovia*, *Brodentia* a *Abilunum* /též v souladu s původním řeckým zněním/). *Klaudios Ptolemaios* sice své dílo vydal přibližně až v polovině 2. stol. n. l. – vycházel však převážně ze starších autorů a záznamů. Pouze tam, kde bylo zřejmé, že daná lokalita v roce 6 n. l. ještě neexistovala, uvádíme její znění v závorkách (mj. téměř všechna geografická označení lze jazykově analyzovat jako původně keltské názvy /severně od Dunaje toto etnikum totiž zcela „mizí“ v rozmezí 50–30 př. n. l. – v roce 6 n. l. zde tedy již evidentně vůbec nesídlilo – daná geografická pojmenování však po určitou delší dobu pravděpodobně ještě „přetrvávala“/). Závěrečná doplňující poznámka: lokalitu *Bergium* je možné ztotožnit s pozdějším římským (pravděpodobně jen krátkodobě existujícím) vojenským táborem u *Marktbreitu* – rovněž tak *Mattiacum* lze ztotožnit s táborem (též v té době i prosperujícím civilním městem) u *Waldgirmes*.

Děkuji za pozornost.

ARNOŠT KULT

Místo trvalého pobytu:

Dolní Maxov 656

468 44 Josefův Důl

Tel.: 483 312 141

Mob.: 725 365 204 (špatný signál)

arnost.kult@vuv.cz

arnost.kult@seznam.cz

<https://www.facebook.com/arnost.kult.9>

<https://www.youtube.com/channel/UCmhROjIPm-NtIEZfmZBuceg/videos>

Literatura

- ADKINS, Lesley a ADKINS, Roy. *Antický Řím: encyklopedická příručka*. V Praze: Slovart, 2012. 487 s. ISBN 978-80-7391-579-7.
- BÁLEK, Miroslav a ŠEDO, Ondrej. Příspěvek k poznání krátkodobých táborů římské armády na Moravě. *Památky archeologické*, 1998, 89(1), s. 159–184. ISSN 0031-0506.
- BARTOŇKOVÁ, Dagmar a RADOVÁ, Irena. *Antické písemné prameny: k dějinám střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: KLP, 2010. 158 s. ISBN 978-80-86791-65-4.
- BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan a PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. I., Do roku 1197*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 1999. 798 s. ISBN 80-7185-265-1.
- BOATWRIGHT, Mary Taliaferro, GARGOLA, Daniel J. a TALBERT, Richard J. A. *Dějiny římské říše: od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 530 s. ISBN 978-80-247-3168-1.
- BOUZEK, Jan a MUSIL, Jiří. Marobudus – Marbod: über die Handlungsmöglichkeiten eines Königs um die Zeitenwende. *Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivoklátu 4. 8.–8. 12. 2006: anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod: 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2009. s. 75–79. ISBN 978-80-87365-20-5.
- BOUZEK, Jan, ed. et al. *Gentes, Reges und Rom: Auseinandersetzung, Anerkennung, Anpassung: Festschrift für Jaroslav Tejral zum 65. Geburtstag*. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2000. 250 s. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno; 16. ISBN 80-86023-24-9.
- BREMER, Eckhard. *Die Nutzung des Wasserweges zur Versorgung der römischen Militärlager an der Lippe*. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 2001. 111 s. Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen-Lippe; Band 12. ISBN 3-402-05037-4.
- BUNSON, Matthew, ed. *Encyclopedia of the Roman empire*. New York: Facts On File, 2002. xviii, 636 s. ISBN 0-8160-4562-3.
- CAESAR, Gaius Iulius. *Válečné paměti: o válce gallské, o válce občanské, alexandrijské, africké a hispánské*. 1. souborné vyd. Praha: Svoboda, 1972. 634 s. Antická knihovna; sv. 16.
- DOBIÁŠ, Josef. *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964. 475 s.
- DROBERJAR, Eduard. *Příběh o Marobudovi a jeho říši*. Vyd. 1. Praha: Set out, 2000. 199 s., [16] s. obr. příl. Historica. ISBN 80-86277-10-0.
- DROBERJAR, Eduard. *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2002. 456 s. ISBN 80-7277-106-X.
- DROBERJAR, Eduard. Contribution to the History and Archeology of the Marobudus Empire. *Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivoklátu 4. 8.–8. 12. 2006: anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod: 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2009. s. 81–106. ISBN 978-80-87365-20-5.
- DROBERJAR, Eduard a SAKAŘ Vladimír. Problems of the Roman military campaign against the empire of Marobudus in the year 6 A. D. *Gentes, Reges und Rom: Auseinandersetzung, Anerkennung, Anpassung: Festschrift für Jaroslav Tejral zum 65. Geburtstag*. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2000. 250 s. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno; 16. ISBN 80-86023-24-9.
- DUECK, Daniela. *Strabo of Amasia: a Greek man of letters in Augustan Rome*. London: Routledge, 2000. 227 s. ISBN 978-0-415-21672-2.
- DVOŘÁK, Pavel, ed. *Územie Slovenska pred príchodom Slovanov*. 2. upr. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2011. 395 s. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov; 1. ISBN 978-80-8119-037-7.
- ERDKAMP, Paul, ed. *A Companion to the Roman Army*. Malden, MA: Blackwell, 2007. 574 s. ISBN 978-1-4051-2153-8.

- FRIESINGER, Herwig, ed., STUPPNER, Alois, ed. a TEJRAL, Jaroslav, ed. *Markomannenkriege: Ursachen und Wirkungen: VI. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet“*, Wien, 23.–26. November 1993. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky Brno, 1994. 511 s. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno; 1. ISBN 80-901679-2-6.
- GEMOLL, Wilhelm, VRETSKA, Karl, AIGNER, Therese, ed. *Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch*. 10., völlig neu bearb. Aufl., [Nachdr.]. München: Oldenbourg, [2010]. XXIV, 888 s. ISBN 978-3-637-00234-0.
- GÜNTHER, Stephanie. *Die Auseinandersetzung mit den Markomannen im 2. Jahrhundert*. München – Ravensburg: Grim Verlag, 2013. 13 s. ISBN 978-3-656-36945-5.
- HOLDER, Alfred. *Alt-Celtischer Sprachschatz*. Leipzig: B. G. Teubner, 1896–1913. 3 sv.
- HUMER, Franz, ed. *Carnuntum: wiedergeborene Stadt der Kaiser*. Darmstadt: WBG, 2014. 168 s. ISBN 978-3-8053-4718-1
- JELÍNKOVÁ, Dagmar a KAVÁNOVÁ, Blanka. *Soupis nalezišť z doby římské. Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku = Das Gebiet des Stausees von Nové Mlýny von der Urgeschichte bis zum Mittelalter*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2002. s. 329–354. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno; 20. ISBN 80-86023-49-4.
- Kabinet pro studia řecká, římská a latinská. *Encyklopedie antiky*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1973. 741 s., [8] listů barev. reprodukcí, [10] volných mapek a chronol. přehledů.
- KEHNE, Peter, SALAČOVÁ, Helena a SALAČ, Vladimír. *Vojenské podmanění Marobudovy říše plánované na rok 6 po Kr. Augustem a Tiberiem: válka bez boje. Archeologické rozhledy, 2006, roč. 58(3), s. 447–461. ISSN 0323-1267.*
- KLEINEBERG, Andreas et al. *Germania und die Insel Thule: die Entschlüsselung von Ptolemaios' „Atlas der Oikumene“*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010. 131 s. ISBN 978-3-534-23757-9.
- KOMORÓCZY, Balázs. *K otázce existence římského vojenského tábora na počátku 1. století po Kr. u Mušova (kat. úz. Pasohlávky, Jihomoravský kraj): kritické poznámky z pohledu římsko-provinciální archeologie. Archeologie barbarů 2005: sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“, Kounice, 20.–22. září 2005 = Archäologie der Barbaren: Materialien der I. frühgeschichtlichen Konferenz „Die spätkeltische, germanische und frühslawische Besiedlung“, Kounice, 20.–22. September 2005*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006. s. 155–205. ISBN 80-86756-11-4.
- KOMORÓCZY, Balázs. *Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994–2007. Barbarská sídliště: chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů: (Archeologie barbarů 2007)*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky Brno, v. v. i., 2008. s. 391–438. ISBN 80-86023-89-3.
- KOMORÓCZY, Balázs. *Bemerkungen zu den Baustrukturen und zu der Frage des frühkaiserzeitlichen Lagers in der Flur Mušov-Neurissen. Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivoklátu 4. 8.–8. 12. 2006: anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod: 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2009. s. 537–550. ISBN 978-80-87365-20-5.
- KOMORÓCZY, Balázs. *Po stopách římských legií v kraji pod Pálavou*. Pasohlávky: Obec Pasohlávky, 2010. 38 s. ISBN 978-80-260-1465-2.
- KROONEN, Guus. *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden: Brill, 2013. xli, 794 s. Leiden Indo-European etymological dictionary series, v. 11. ISBN 978-90-04-18340-7.
- KULT, Arnošt. *Měl Tiberius Claudius Nero v plánu v rámci chystaného útoku směřovaného proti markomanskému králi Marobudovi v roce 6 n. l. využít k zajištění zásobování svých legií římské říční lodě na řece Moravě? „Voda v dějinách Moravy“: Člověk a voda v dějinách: život – prostředí – technika – každodennost – rituály: XXXII. mikulovské sympozium, Mikulov, 22. 10. 2014*. Břeclav: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2015. s. 9–24. ISBN 978-80-86931-99-4.
- LIDDELL, Henry George, ed. a SCOTT, Robert, ed. *A Greek-English lexicon: with a revised supplement. 9th ed., new supplement added*. Oxford: Clarendon Press, 1996. xlv, 2042, xxxi, 320 s.
- MACBAIN, Alexander. *An Etymological Dictionary of the Gaelic language*. Stirling: Eneas Mackay, 1911. xvi, xxxvii, 412 s.

- MOUCHOVÁ, Bohumila, ed. *Dvojitý pohled na římské dějiny*. Vyd. 1. Praha: Arista, 2013. 583 s. Antická knihovna; sv. 82. ISBN 978-80-86410-69-2.
- MUSIL, Jiří. Keltové a Germáni v Caesarově a Augustově pojetí: vojenské obsazování zaalpských zemí. *Archeologie barbarů 2005: sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*, Kounice, 20.–22. září 2005 = *Archäologie der Barbaren: Materialien der I. frühgeschichtlichen Konferenz „Die spätkeltische, germanische und frühslawische Besiedlung“*, Kounice, 20.–22. September 2005. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006. s. 207–215. ISBN 80-86756-11-4.
- MUSILOVÁ, Margaréta a TURČAN, Vladimír. *Rímske pamiatky na strednom Dunaji: od Vindobony po Aquincum*. Bratislava: Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva, 2010. 200 s. ISBN 978-80-968910-1-6.
- NIEDERLE, Jindřich, NIEDERLE, Václav a VARCL, Ladislav. *Mluvnice jazyka řeckého*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1998. 288 s. ISBN 80-7021-283-7.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny. Díl I., část I., Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912. 782 s. Laichterův výbor nejlepších spisů; sv. 38.
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě. Sv. 1., kn. 1, 2 a 3, Od prvověkosti až do roku 1125*. Nové vydání obstaral A. Dolenský. Praha: Gutenberg, 1928. 374 s.
- PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník: od Homéra po kresťanských autorov*. Vyd. 1. V Bratislave: Lingea, 2012. 1 327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.
- PAOLI, Ugo Enrico, ed. a GIANNELLI, Giulio, ed. *Antický Řím*. Vyd. 3. Bratislava: Tatran, 1975. 301 s. Redakcie výtvarných literatúr; Zv. 203.
- PLEINER, Radomír a kol. *Pravěké dějiny Čech*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1978. 870, [2] s.
- PODBORSKÝ, Vladimír et al. *Pravěké dějiny Moravy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993. 543 s., [12] l. obr. příl. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada; Sv. 3. ISBN 80-85048-45-0.
- QUITT, Zdeněk a KUCHARSKÝ, Pavel. *Latinská mluvnice*. Vyd. 3. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989. 201 s. Učebnice pro vysoké školy.
- SALAČ, Vladimír. 2000 let od římského vojenského tažení proti Marobudovi: naše nejstarší historické výročí a metodologické problémy studia starší doby římské. *Archeologické rozhledy, 2006, roč. 58 (3)*, s. 462–485. ISSN 0323-1267.
- SALAČ, Vladimír. 2000 Jahre seit dem römischen Feldzug gegen Marbod und methodische Probleme der Erforschung der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa. *Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivoklátu 4. 8.–8. 12. 2006: anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod: 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2009. s. 107–138. ISBN 978-80-87365-20-5.
- SALAČ, Vladimír, ed. a BEMMANN, Jan, ed. *Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivoklátu 4. 8.–8. 12. 2006: anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod: 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2009. 594 s. ISBN 978-80-87365-20-5.
- STRABO et MÜLLER, Carl Friedrich Wilhelm et DÜBNER, Friedrich. *Strabonos geografika = Strabonis Geographica graece cum versione reficta*. Parisiis: Ambrosio Firmin-Didot, 1853. vii, 1 044 s.
- STRABO und FORBIGER, Albert. *Strabo II*. Berlin-Schöneberg: Langenscheidt, 1855, 167 s.
- STRABO. *The geography of Strabo. With an English translation by Horace Leonard Jones. Based in part upon the unfinished version of John Robert Sitlington Sterrett*. Harvard: W. Heinemann; G. P. Putnam's sons, 1917 (1924). Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.
- STRABO. *The geography of Strabo. With an English translation by Horace Leonard Jones. Based in part upon the unfinished version of John Robert Sitlington Sterrett*. Harvard: W. Heinemann; G. P. Putnam's sons, 1917 (1924). Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.
- STRABO und RADT, Stefan. *Strabons Geographika, Bd. 6. Buch V–VIII: Kommentar*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 525 s. ISBN 978-3-525-25955-9.
- ŠEDO, Ondřej. Poznávání krátkodobých táborů římské armády v barbariku na sever od středního Dunaje. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada archeologická (M), Č. 6, Studia archaeologica brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. s. 93–106. ISBN 80-210-2745-2.

- ŠIMEK, Emanuel. *Čechy a Morava za doby římské: kritická studie*. V Praze: Filosofická fakulta University Karlovy, 1923. 282 s. Práce z vědeckých ústavů; 1.
- ŠIMEK, Emanuel. *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Svazek 1*. V Praze: Filosofická fakulta University Karlovy, 1930. 159 s., 2 obr. příl. Sbírnka pojednání a rozprav filosofické fakulty University Karlovy; [sv.] 16.
- ŠIMEK, Emanuel. *Keltové a Germáni v našich zemích: kritická studie*. Brno: Filosofická fakulta, 1934. 145 s. Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně; č. 38.
- ŠIMEK, Emanuel. *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Svazek 2*. Brno: Filosofická fakulta Masarykovy university, 1935. 236 s., 2 mapy na příl. Spisy filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně; č. 40.
- ŠIMEK, Emanuel. *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Svazek 3, část 1*. Brno: Masarykova univerzita, 1949. 268 s. Spisy Masarykovy univ. v Brně. Fil. fak.; Čís. 47.
- ŠIMEK, Emanuel. *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia: Kulturně historický obraz oblasti mezi Rýnem a horní Odrou – dolní Vislou, Dunajem a Baltickým mořem v dobách kolem počátku našeho letopočtu. Svazek 4*. Vyd. 1. Brno: Brněn. univ., 1953. 763, [1] s. Spisy filosofické fakulty university v Brně. Ř. historické literatury; Čís. 49.
- TACITUS, Publius Cornelius. *Letopisy*. Vyd. 3., přeprac. Praha: Svoboda, 1975. 554 s. Antická knihovna; sv. 27.
- TACITUS, Publius Cornelius. *Z dějin císařského Říma*. Vyd. 1. (Dějiny 2. přeprac. vyd.). Praha: Svoboda, 1976. 473 s. Antická knihovna; sv. 31.
- TEJRAL, Jaroslav. Das Gebiet nördlich der mittleren Donau zur Zeit Marbods. *Mitteleuropa zur Zeit Marbods: Tagung Roztoky u Křivoklátu 4. 8.–8. 12. 2006: anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod: 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum*. Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2009. s. 149–202. ISBN 978-80-87365-20-5.
- WALDHAUSER, Jiří. *Encyklopedie Keltů v Čechách*. Vyd. 1. Praha: Libri, 2001. 591 s. ISBN 80-7277-053-5.
- WOLTERS, Reinhard. *Římané v Germánii*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 141 s. Historica. ISBN 80-7021-539-9.
- ZEUSS, Johann Kaspar. *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München: Bei Ignaz Joseph Lentner, 1837. 778 s.